

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

ISAM.

مركز البحوث الإسلامية
وقف الديانة التركي

Hâşiyetü Alî el-Kuşcî alâ Şerhi'l-Keşşâf li't-Teftâzânî

Alî Kuşçu Alâeddîn Alî b. Muhammed es-Semerkandî
(ö. 879 h. / 1474 m.)

Tahkik
Mehmet Çiçek

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 956-1
İSAM Yayınları 231
Klasik Eserler Dizisi 41
© Her hakkı mahfuzdur.

HÂŞİYETÜ ALİ el-KUŞÇI ala ŞERHİ'l-KEŞŞÂF li't-TEFTÂZÂNİ Ali Kuşçu Alâeddin Ali b. Muhammed es-Semerkindî

Tahkik
Mehmet Çiçek

Hâşiyetü Ali el-Kuşçî ala Şerhi'l-Keşşâf li't-Teftâzânî
TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
Tahkik Yayın Kurulu ilmi kontrolünde hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 38 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 08 50
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Yayın yönetmeni M. Suat Mertoglu
Yayın koordinasyonu Erdal Cesar
Tahkik editörü Orhan Ençakar
İnceleme kısmı son okuma (Türkçe) Mustafa Demiray
Tashih (Arapça) Orhan Ençakar, Münzir Şeyhhasan,
(Türkçe) İsa Kayaalp, Abdülkadir Şenel, İsmail Özbilgin, İnet Bebek
Tasarım Ali Haydar Ulusoy, Hasan Hüseyin Can (Kapak),
Ramzi Haj Mustafa (Kapak Hatı)
Yayın takip Sema Doğan

Bu eser
TDV İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM)
İkinci Klasik Dönem Projesi
kapsamında yayımlanmıştır.

Proje koordinatörü Tuncay Başoğlu

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun
30/12/2020 tarihli ve 2020/11 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Ankara, Nisan 2021 m. / 1442 h.
ISBN 978-625-7672-68-9

Basım Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde, No. 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 48058

Ali Kuşçu Alâeddin Ali b. Muhammed es-Semerkindî

[حاشية علي القوشجي على شرح الكشاف للتفتازاني] /
Ali Kuşçu Alâeddin Ali b. Muhammed es-Semerkindî ; tahkik Mehmet Çiçek. 1. bs. – Ankara :
Türkiye Diyanet Vakfı, 2021.

59, 169 s. ; 24 cm. – (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 956-1. İSAM Yayınları ; 231. Klasik
Eserler Dizisi ; 41)

Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-625-7672-68-9

İçindekiler

Kısaltmalar 7

Takdim 9

Önsöz 11

ALİ KUŞÇU ve TEFTÂZÂNÎ'NİN *el-KEŞŞÂF ŞERHİNE* YAZDIĞI *HÂŞİYESİ*

Mehmet Çiçek

I. Ali Kuşçu'nun Hayatı ve Eserleri 15

1. İsmi, Lakabı ve Nisbeleri 15

2. Hayatı 15

3. Hocaları 19

4. Öğrencileri 20

5. Eserleri 20

5.1. *Hâşiyetü Ali el-Kuşcî alâ Şerhi'l-Keşşâf li't-Teftâzânî* 21

5.2. *Şerhu Zic-i Uluğ Bey* 21

5.3. *Risâle ft halli eşkâli'l-muaddil li'l-mesîr (Fâide ft eşkâli Utârid)* 21

5.4. *Risâle ft enne asle'l-hâric yümkinü fi's-süfliyyeyni kemâ ft gayrihimâ* 21

5.5. *Şerhu Tuhfeti's-Şâhiyye fi'l-hey'e* 22

5.6. *Risâle der İlm-i Hey'et* 22

5.7. *el-Fethiyye ft ilmi'l-hey'e* 23

5.8. *Risâle der İlm-i Hisâb* 24

5.9. *er-Risâletü'l-Muhammediyye fi'l-hisâb* 24

5.10. *Risâle ft külli mâ yüste'melü mine'l-mechûlât bi's-şekleyn* 24

5.11. *Risâle ft beyâni istilâhâti'r-riyâziyye* 24

5.12. *eş-Şerhu'l-cedîd ale't-Tecrîd* 24

5. 13. *Hâşiye ale't-Telviḥ* 26
5. 14. *Unküdü'z-zevâhir fi nazmi'l-cevâhir* 26
5. 15. *Risâle fi vaz'î'l-müfredât* 26
5. 16. *el-İfsâḥ fi şerhi'l-Kâfiye fi'n-nahv* 27
5. 17. *Risâle fi ilmi'l-meânî* 27
5. 18. *Risâle fi fenni's-sânî min ilmi'l-beyân* 27
5. 19. *Fâide fi tahkiki lâmi't-ta'rîf* 27
5. 20. *Risâle fi'l-mecâz ve'l-istiâre* 27
5. 21. *Risâle fi'l-hamd* 28
5. 22. *Es'ile alâ ta'rîfi ilmi'l-keâm* 28
5. 23. *Şerhu's-Şâfiye li'bn Hâcib* 28
5. 24. *Risâle fi takdîmi'l-müsnedi ileyh* 28
6. Kendisine Nispet Edilen Diğer Eserler 29
  6. 1. *Risâle fi mevzûâti'l-ulûm* 29
  6. 2. *Mahbûbü'l-hamâil fi keşfi'l-mesâil* 29
  6. 3. *Meserretü'l-kulûb fi def'i'l-kerûb* 29
  6. 4. *Târîhu Ayasofya* 30
  6. 5. *Kânunnâme-i Çin ve Hitâ* 30
  6. 6. *Tefsîr li'z-Zehrâveyn* 30
  6. 7. *et-Tezkire fi âlâti'r-rûhâniyye* 30
  6. 8. *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye* 30

II. *Hâşiyetü Alî el-Kuşcî alâ Şerhi'l-Keşşâf li't-Teftâzânî* 31

1. Adı 31
2. Müellife Aidiyeti 33
3. Telif Sebebi ve Tarihi 33
4. Muhtevası 34
5. Kaynakları 36
  5. 1. *Zemahşeri'nin Eserleri* 37
  5. 2. *Teftâzânî'nin Eserleri* 37
  5. 3. *el-Keşşâf Şerhleri/Hâşiyeleri* 38
  5. 4. *Dil İlimleri* 39
  5. 5. *Diğer Kaynaklar* 40
6. Literatürdeki Yeri 41
7. Nüshaları 47

Tahkikte Takip Edilen Yöntem 51

Kaynakça 53

Takdim

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla...

Hamdolsun Allah'a! Selam olsun O'nun elçisi Hz. Muhammed'e ve diğer seçkin kullarına...

Elinizdeki eser, TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) olarak İslam medeniyet birikiminin müteahhirin dönemini (7-13/13-19. yüzyıllar arası) ilmî ve fikrî boyutlarıyla ortaya çıkartmak üzere 2012 yılında başlattığımız "İkinci Klasik Dönem Projesi" çerçevesinde yayımlanmıştır. Eser, Timurlular devrinde Semerkant'ta yetişen ve Fâtih Sultan Mehmed'in davetiyle geldiği İstanbul'da özellikle matematik ve astronomi gibi tabii ilimler alanında sürdürdüğü faaliyetlerle tanınan, çok yönlü âlim Ali Kuşçu'nun (ö. 879/1474), Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* adlı Kur'an tefsiri üzerine Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından kaleme alınan şerhe dair yazdığı haşiyesinin tahkikli neşrini ihtiva etmektedir.

Teftâzânî'nin ömrünün sonuna doğru kaleme aldığı *el-Keşşâf* şerhi, eser üzerine yazılan şerh-haşiye geleneğinin en etkili eserlerinden biridir. Daha sonra Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) tarafından Teftâzânî şerhine eleştiri sadedinde yazılan şerh, *el-Keşşâf* şerh-haşiye geleneğine ivme kazandırmıştır. Sonraki şerhler büyük oranda bu iki eserin etkisi altında kalırken haşiyelerin ise tamamına yakını bu iki şerh üzerine yazılmıştır. Haşiye sahiplerinden kimi Teftâzânî'yi kimi de Cürcânî'yi desteklerken, diğer bir kısmı iki şârih arasında hakemlik rolünü üstlenmiştir. Ali Kuşçu'nun *Hâşiyetü Ali Kuşcî alâ Şerhi'l-Keşşâf li't-Teftâzânî* adlı bu eseri Teftâzânî şerhi üzerine yazılan haşiye literatürünün ilk örneklerinden biridir. Ali Kuşçu, Teftâzânî'nin şerhine, mukaddimeden Bakara sûresinin 2. âyetine kadar haşiye yazmış ve Cürcânî'nin eleştirilerine cevap vermeye çalışmıştır.

İkinci Klasik Dönem Projesi'nin hedeflerinden biri de İslam ilim ve düşünce tarihinde gelenek oluşturmuş bazı eserler üzerine onları açıklamak, eleştirmek, ele aldıkları meseleleri derinleştirmek gibi amaçlarla farklı okumalara tâbi tutmak suretiyle kaleme alınmış serh, haşiye, tâlik türünden farklı nitelikteki çalışmalarını da ele almak, böylece metinler üzerinden ilmin ve düşüncenin takip ettiği seyrin izini sürüp bütünlüklü bir resim sunmaya gayret etmektir.

Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, özellikle dil bilimleri açısından kendinden sonraki tefsir çalışmalarını derinden etkilemiş ve gelenek oluşturmuş eserlerdendir. *el-Keşşâf* üzerine 300'den fazla serh ve haşiye bulunmaktadır. İSAM olarak daha önce Taha Boyalık'ın bu birikime dair *el-Keşşâf Literatürü* adlı monografisini yayımlamıştık (2019). Bu vesile ile Çârperdi'nin (ö. 746/1346) kaleme aldığı, *el-Keşşâf*'ın ilk kapsamlı haşiyesinin neşre hazırlık çalışmalarında da mesafe kattığımızı ve eseri yakında ilim dünyasına takdim etme arzusunda bulunduğumuzu bildirmek isteriz.

Elinizdeki eser 2014 yılında doçentlik vesilesiyle takdim edilen ve sınırlı sayıda basılan çalışmanın ekinde yer alan metin neşrinin gözden geçirilip müstakil olarak yayına hazırlanmasıyla ortaya çıkmıştır. İSAM söz konusu çalışmanın Türkçe inceleme ve metin neşri kısımlarını geliştirip ayrı olarak yayımlamayı uygun görmüştür. Yayımlanan diğer eserlerimizde olduğu gibi bu eserin neşre hazır hale getirilmesinde de kendilerine müteşekkir olduğumuz birçok kişinin katkısı oldu. Ancak bu vesileyle eseri tahkik eden Prof.Dr. Mehmet Çiçek'e, eserin yayın sürecini takip eden İSAM Tahkik Yayın Kurulu üyesi Dr. Orhan Ençakar'a, Arapça imla kontrolünü yapan Münzir Şeyhhasan'a ve eserin tasarımını gerçekleştiren Ali Haydar Ulusoy'a özellikle teşekkür etmek isterim.

Bu çalışmanın İslam ilim ve düşünce mirasını keşif ve ihya çabalarına katkı vermesi dileğiyle.

Doç.Dr. M. Suat Mertoğlu
İSAM Yayın Kurulu Başkanı

Önsöz

Tefsir geleneğinde farklı yazım tarzları bulunmaktadır. Bunlardan biri de tefsirler üzerine yazılan şerh/haşiye türü çalışmalardır. Sadece İslam düşüncesinde değil farklı kültür havzalarında da gördüğümüz bir telif türü olan şerh/haşiyenin, tefsir sahasında da değişik isimler altında verilmiş örneklerine rastlamaktayız. Diğer temel İslam bilimlerine göre daha geç bir dönemde ortaya çıkan tefsir ile şerhin ilişkisi tek boyutlu olmayıp, ele alınan mesele/ler merkezinde çok boyutlu bir muhtevaya sahiptir. Bu çok boyutlu metinler aynı zamanda üretici bir muhtevayı da içerirler. Bunun bir yansıması, şerh yapılan eserlerin değişkenliğinin, eserin mutlaklaştırılmadığının ve aşılabilir olmadığını bir göstergesi olmasıdır.

Tefsir şerhlerinin VI. (XII.) yüzyıl ortalarından itibaren başladığı söylenebilir. Tefsir geleneğinde sınırlı sayıdaki esere şerh/haşiye yazılmıştır. Zemahşeri'nin (ö. 538/1144) muhalled eseri *el-Keşşâf* da üzerine şerh yapılan eserlerden biridir. Söz konusu esere yapılan şerhlerin bir kısmı süreçte ayrıca ikincil metinlere dönüşmüştür. Mesela *el-Keşşâf*'a şerh yazan Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) ve Cürcânî'nin (ö. 816/1413) haşiyeleri bunun örneklerindedir. Şerh literatürünün katmanlı yapısı metinlerin dinamizmini ve büyük oranda ayrıntılı meselelerin ele alınması üzerinden düşüncenin derinliğini sağlamıştır. Bu ikincil metinler üzerine de şerh/haşiye çalışmaları yapılmıştır. Mesela bu çalışmada tahkik ettiğimiz Ali Kuşçu'nun (ö. 879/1474) *Hâşiyetü Ali Kuşcî alâ şerhi'l-Keşşâf li't-Teftâzânî* adlı haşiyesi, *el-Keşşâf*'a değil, *el-Keşşâf* üzerine haşiye yazan Teftâzânî'nin eseri üzerine yapılmıştır. Ali Kuşçu'nun haşiyesi, Teftâzânî'nin haşiyesinin mukaddimesini, Fâtiha sûresini ve Bakara sûresinin ilk âyetini içermektedir. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere çalışma bir sûre

tefsirinden ziyade, Teftâzânî'nin haşiyesinin baş kısmına yapılmış bir haşiyeye hüviyetindedir.

Elinizdeki çalışmada Ali Kuşçu'nun haşiyesi beş yazmadan hareketle tahkik edilmiştir. Türkçe ve Arapça dirase kısmında Ali Kuşçu ve haşiyesi hakkında bilgi verilmiştir. Eser üzerine yaptığımız incelemeyi ise *Müfessir Olarak Ali Kuşçu* adlı ayrı bir çalışma olarak yayınladık.

Elinizdeki kitap, 2014 yılında tamamladığımız *Tefsirde Şerh Geleneği: Ali Kuşçu Örneği* (Ankara: İSAM Yayınları, 2021) adlı çalışmamızın ek kısmına dayanmaktadır. Her çalışma, yazarı aşan boyutları bünyesinde taşır. Âcizane bu çalışma da birçok kişinin katkılarıyla oluşmuştur. Her şeyden önce çalışmanın her aşamasında desteğini gördüğüm hocam Prof.Dr. Yakup Çiçek'e şükran borçluyum. Arapça metnin oluşumundaki destekleriyle Ar. Gör. Timur Aşkan'a, Öğr. Gör. Malik Derviş'e, çalışmanın mevcut hale gelmesinde ciddi emek ve katkıları olan İSAM yönetimine müteşekkirim. Ayrıca aileme sabırları ve feragatlerinden dolayı teşekkür ederim. Eserin güzelliği onların, eksikliği benimdir. Gayret bizden, tevfik Rabbimizdendir.

Mehmet Çiçek
İzmit 2021